

Vier diep of acht breed

Rangen en standen zijn iets van alle tijden, alleen werd er vroeger openlijker voor uit gekomen. Ook op begraafplaatsen. Die waren meestal ingedeeld in klassen. In 1947 had de Essenhof '1^e klasse A en 1e klasse B eigen graven', zo blijkt uit de 'Verordening op de heffing van begrafenisrechten' uit dat jaar. De algemene graven werden in drie klassen ingedeeld met daarbij respectievelijk deze prijzen: vijftig, twintig en vijf gulden. Er wordt niet vermeld wat het verschil is tussen een 1^e klasse en een tien keer zo goedkoop 3^e klasse algemeen graf.

Gaan we verder terug in de tijd dan blijkt uit de 'Verordening op de algemeene begraafplaats en het begraven van lijken voor de gemeente Dordrecht' uit 1829, dat ook de tijden van begraven verschillend waren: Bij een 1^e klasse algemeen graf hoorde een tijd van begraven **tussen des morgens 10 en 12 ure**. In de 2^e klasse was dat **tussen des morgens 8 en 10 ure**. En wie zijn doden naar een 3^e klasse graf bracht moest echt vroeg opstaan, het begraven van '3^e klassers' vond plaats **in de maanden April, Mei, Junij, Julij, Augustus en September, tussen des morgens 6 en 8 ure, en in de overige maanden tussen des morgens 7 en 9 ure. Het uur wordt bepaald door de klok der Grootkerk.**

Sociaal

Ook al luidt het gezegde ‘in de dood is iedereen gelijk’, toch is het onderscheid tussen ‘rijk’ en ‘arm’ nog zichtbaar op de Essenhof. Precies zoals in de wereld van de levenden, zijn er wijken waar je meer huur betaalt voor je onderkomen en waar je dan ook meer plek hebt. Er zijn velden met eigen graven en velden met algemene graven. Want het is niet voor iedereen weggelegd, een familiegraf voor tientallen jaren of nog langer.

Toch hoeft niemand noodgedwongen voor crematie te kiezen, omdat begraven te duur is. Op de Essenhof is begraven in het goedkoopste graf even duur als cremeren. Dat is al jaren zo, en bewust. U krijgt dan wel een algemeen graf.

In een algemeen graf ligt een aantal willekeurige overledenen bij elkaar, op volgorde van binnenkomst, uiteraard van elkaar afgescheiden. Op de Essenhof worden hiervoor keldergraven gebruikt, tussen elke kist wordt een kunststof plaat geplaatst. Vier willekeurige burgers van Dordrecht, die elkaar niet kenden, maar kort na elkaar zijn overleden en daarom samen in één graf begraven liggen. Heel sociaal eigenlijk. Zoals mensen op vier verdiepingen in één huis wonen.

Wat toch wat anders is dan een vrijstaande woning met eigen tuin erom heen. Het Essenhof-equivalent daarvan vind je op de 19e-eeuwse velden bij de oude entree. Daar liggen de oudste familiegraven van vooraanstaande Dordtse geslachten, zoals de families Stoop, De Kat en Vriesendorp. Elke familie neemt veel ruimte in beslag, met een maximum van acht graven bij elkaar. Onbescheiden in formaat onder de grond, maar bescheiden in tekst en beeld. Meestal ligt er slechts één kleine, eenvoudige steen, midden op het gras, met alleen de familienaam. En als

afbakening, maar ook zodat je als bezoeker weet hoe groot het graf is en waar de doden liggen, een hek. Verder nauwelijks ‘opsmuk’, een enkel familiewapen uitgezonderd. Geen uitingen van affectie of sporen van gedenken. Geen bloemen, geen beeldjes of andere grafgiften.

De algemene graven daarentegen zijn niet zelden overdadige en ontroerende uitingen van liefde.

Armoede

De helft van de graven op de Essenhof zijn algemene graven. Dat is veel. Weinig andere begraafplaatsen in Nederland hebben zoveel algemene graven. Je zou het niet denken als je het rijke, historische centrum van Dordrecht ziet, en veel toeristen komen niet verder dan dat, maar Dordrecht kent veel armoede. In 2016 leefden volgens het Sociaal Cultureel Planbureau ruim tienduizend mensen in Dordrecht onder de armoedegrens.

In de 13^e en 14^e eeuw was Dordrecht, dankzij de strategische ligging, misschien wel de belangrijkste stad van het graafschap Holland. Inkomsten werden verworden uit het zogenaamde stapelrecht: alle goederen die langs Dordrecht werden vervoerd, moesten eerst in de stad worden opgeslagen en daar te koop aangeboden. Toen dit stapelrecht in 1815 wereldwijd werd afgeschaft, was de gouden eeuw van Dordrecht al lang voorbij. Rond 1900 was de industrie belangrijker geworden dan de handel. Dordrecht veranderde in rap tempo van een rijke handelsstad in een verarmde industriegemeente. Er verschenen hele nieuwe wijken, Wielwijk, Crabbehof en Oud-Krispijn, in hoge dichtheden met arbeiderswoningen bebouwd. Anno 2017 is de werkeloosheid in Dordrecht hoger dan het landelijk

gemiddelde en is ook de percentuele toename van het aantal bijstandsuitkeringen relatief hoog.

Maar er is vooruitgang. Was in 2008 de Waldeck Pymontweg en omgeving nog de op één na armste wijk van Nederland, in 2016 was (heel) Dordrecht de snelste stijger in de *Atlas voor Gemeenten*, waarin jaarlijks wordt gekeken naar de aantrekkelijkheid van de vijftig grootste gemeenten in Nederland. De stad stond op de 14e plaats.

Burenruzie

Met zijn vieren in één graf betekent ook dat je de ruimte boven de grond met zijn vieren moet delen. Een algemeen graf is aan de bovenkant te herkennen aan de vier kleine stenen die aaneengesloten onder elkaar liggen. Eén steen meet veertig bij vijftig cm. De ruimte tussen de stenen van het ene algemene graf en dat ernaast meet vijftig cm. Een stukje aarde dat je moet delen met de nabestaanden van het buurgraf.

Zo dicht op elkaar, het kan bijna niet anders dat mensen elkaar in de weg zitten. Nog maar een aantal jaren terug mocht je op de gemeenschappelijke graven alleen steekvazen voor bloemen plaatsen. Verder niets. De reden was inderdaad om ‘burenruzie’ te voorkomen. Grafversieringen nemen al snel de ruimte in van anderen, bovendien zullen die in de ogen van andere mensen niet altijd passend gevonden worden. Natuurlijk zetten mensen toch van alles neer op de kleine steentjes. En regelmatig werd dat vervolgens weer weggehaald door de medewerkers van de Essenhof.

Dat overkwam ook Annelies in 2013. Ze bezocht regelmatig het graf van haar twee jaar daarvoor overleden moeder. Haar

moeder was altijd bang in het donker geweest, zelfs als ze sliep moest er een lichtje branden. Daarom had Annelies een lampje op de steen geplaatst. Een object dat op zich weinig waarde had. Zoals meer van dergelijke spulletjes op de algemene graven. Totdat ze op een graf komen te liggen, dan krijgen ze een waarde die niet in geld is uit te drukken. Hoeveel pijn het kan doen als dat object dan wordt verwijderd, vertelde Annelies in 2013 aan een regionale krant.

De Essenhof nam vervolgens een prachtig democratisch besluit, men liet de gebruikers van de graven meepraten over de regels. De begraafplaats startte een internetforum en organiseerde een discussie-avond, waar tientallen mensen op afkwamen. De gezamenlijke conclusie luidde: wie de vrijheid wil om op eigen wijze te rouwen, moet ook respecteren dat anderen dat heel anders doen. Nu is veel toegestaan, de belangrijkste beperking geldt de afmetingen van de grafversieringen. De voorschriften zijn in duidelijke pictogrammen op borden bij de velden met algemene graven weergegeven.

Geldkwestie

De vader van Rina Slooff ligt sinds 2006 in een algemeen graf op de Essenhof. Voor haar was het inderdaad een kwestie van geld. “Hij was onderverzekerd,” vertelt ze. “En wij kinderen konden een eigen graf niet betalen. We vonden het ook niet echt nodig, want hij is erg oud geworden, 90, en dan is een graf voor lange tijd minder belangrijk. Cremeren was sowieso niet aan de orde, dat wilde hij niet, hij was erg gelovig. Als het nu om mijn man of mij zou gaan, dan zou ik daar anders in staan. Mijn man is 65, ik ben een jaar ouder, als een van ons nu zou overlijden, dan wil ik

wel een familiegraf, omdat de kleinkinderen nog jong zijn. Dan is het prettig dat ze lang naar het graf kunnen blijven gaan.”

Maar de keuze voor een algemeen graf is niet altijd een kwestie van geld. Voor Nico Bogaards was het dat niet. “Ik heb niet zo veel met een graf,” vertelt hij op een waterkoude voorjaarsdag terwijl we bij het algemene graf van zijn tweede vrouw staan, op 60-jarige leeftijd overleden. Enkele minuten stilstaan en je bent door en door koud, dan is grafbezoek inderdaad geen pretje. “Ik kom hier een of twee keer per jaar. En een eigen graf moet je onderhouden en verlengen.”

Op het één vierde stukje graf waarin zijn vrouw Pauline van Genderen ligt, heeft hij een fotomonument laten plaatsen. “Zelf ontworpen,” zegt hij. Een grote foto van een geknakte klaproos met daarin een kleinere foto van zijn vrouw, en profiel, op een zonnige dag in een bootje op het water. “Op ‘haar Giessen’. Ze was dol op die plek. Ze is geboren in Giessenburg.”

Thuis heeft hij een schilderij hangen van twee klaprozen, vertelt hij. “Met één geknakte klaproos en één die in bloei staat.” Alsof hij daarmee wil zeggen dat hij haar daar ook kan herdenken. Maar een graf is natuurlijk niet alleen voor de directe nabestaanden. Dat blijkt ook, want tussen het fotomonument en de steen er onder is een witte roos geklemd. “Nee, die heb ik daar niet neergelegd,” zegt Bogaards. Misschien is die neergelegd door een van ‘haar kinderen’. Ze was onderwijzeres.

Zelf kiest hij voor cremieren. “Ik heb alles al geregeld. Maar ja, mijn vrouw heeft er natuurlijk ook iets over te zeggen.” Hij is inmiddels weer hertrouwd. “Dus als zij het anders wil, kan het zomaar toch een graf worden.”

Thuis

“Ik voel me hier thuis,” zegt Anneke Vriesendorp nadat ze mij een rondleiding langs alle familiegraven heeft gegeven. Niet zo verwonderlijk, want hier liggen in totaal 111 ‘Vriesendorpen’ in zeven verschillende familiegraven. De eerste Vriesendorp werd begraven in 1830. Daarvoor begroef de familie, die al drie eeuwen in Dordrecht woont, haar doden in de Sint Pancraskapel in de Grote Kerk. De ‘Familie-Vereeniging Vriesendorp’, die in 1906 is opgericht op de naamdag van de heilige Sint Pancras, beheert de familiegraven op de Essenhof.

Ook de moeder van Dordrechts bekendste schrijfster Top Naeff, vooral bekend van *School-Idyllen* uit 1900, was een Vriesendorp. Anna Cornelia Vriesendorp (1856-1943) ligt samen met haar man Johan Reinhard Naeff (1843-1897) in een graf dat ook door de familievereniging wordt beheerd. Top Naeff, die in 1953 overleed aan de gevolgen van een hartaanval, slechts een maand nadat ze was benoemd tot ‘ereburger van de gemeente Dordrecht’, is gecremeerd in het toen nog enige crematorium van Nederland, Crematorium Westerveld in Driehuis.

Anneke Vriesendorp weet al wat haar plekje wordt, ze wijst het aan, rechtsonder in het oudste familiegraf.

Waarom zijn de twee grote familiegraven zo bescheiden? Met alleen een liggende steen met daarop de familienaam. Waarom geen individuele stenen voor de overledenen die er liggen? “Dat zouden sommigen wel willen,” zegt Anneke Vriesendorp lachend. “Maar nee, dat ziet er toch niet uit.” Ze heeft wel oren naar het idee om op een klein bordje naast de graven een QR-code te zetten en daar een website aan te koppelen. Zodat je via je smartphone op deze website informatie

kunt vinden over de personen die er liggen. “Ik ga dat eens voorleggen aan het bestuur tijdens de jaarlijkse vergadering van de familievereniging.”

Eén familiegraf springt eruit. Daarop staat een levensgroot wit marmeren beeld van een halfnaakte, zittende vrouw. Ze heeft het hoofd gebogen. Het mag gerust één van de pronkstukken van de Essenhof worden genoemd. Marmer is kwetsbaar in het Nederlandse klimaat. Bovendien staat het beeld onder een linde en werd zo regelmatig ondergepoept door vogels en in de zomermaanden bedekt met de kleverige substantie die deze boom afscheidt. Vroeger stond er ter bescherming een houten overkapping omheen met een klein raampje er in waardoor alleen het hoofd was te zien. Toen de houten kap vernieuwd moest worden, heeft de familievereniging besloten het hout voor plexiglas te vervangen zodat het hele beeld zichtbaar is. Dat er een overkapping is, is begrijpelijk, maar deze ziet er niet zo aantrekkelijk meer uit. Door de naden is regen gelopen en dat heeft sporen achtergelaten op het beeld. Het plexiglas zelf is ook smerig geworden. Ook daar wordt naar gekeken door het bestuur van de vereniging, belooft Anneke Vriesendorp. Een nieuwe kap zonder naden is misschien geen slecht idee.

Het verhaal bij het marmeren beeld is romantisch. Hier ligt Johanna Jacoba Vriesendorp-De Bosson, 59 jaar oud geworden. “Ze was getrouwd met een Vriesendorp, maar is met een minnaar weggelopen naar Italië en toen verdronken bij Ventimiglia. Niemand weet of ze is gesprongen, geduwd of verongelukt.”

Haar man was duidelijk niet rancuneus, want hij liet dit beeld maken door de Italiaanse beeldhouwer Angelo del Santo, en kwam er acht jaar later zelf bij liggen.

Hoe belangrijk is een familiegraf? “Belangrijk,” zegt ze direct. “Het is goed om stil te staan bij het feit dat de familie hier al die tijd heeft gewoond, de verbondenheid met Dordrecht, niet alleen op de begraafplaats, maar ook in de stad.” Er is bijvoorbeeld een Vriesendorpsalon in Museum Huis van Gijn, genoemd naar de vrouw van Simon van Gijn, Cornelia Agatha Vriesendorp.

Dat de historie van de familie Vriesendorp verbonden bleef met Dordrecht, vond haar vader ook belangrijk. “Mijn vader is na zijn studie geneeskunde als huisarts speciaal in Dordrecht gaan wonen vanwege de familiegeschiedenis. Hij wilde dat de familienaam bleef voortleven in deze stad.” Nu zijn Anneke, haar zus en broer en zijn gezin nog de enige Vriesendorpen die in Dordrecht wonen. “En wij gaan zo af en toe op de Essenhof kijken of het er allemaal netjes bij ligt.”

Verlengen of ruimen

Een algemeen graf is op de Essenhof altijd voor vijftien jaar en kan na die vijftien jaar niet worden verlengd. Wel kan alsnog worden gekozen voor een particulier graf. Dat houdt in: een opgraving uit het algemene graf en een herbegraving in het nieuwe particuliere graf. Voor veel mensen zal dit geen prettige gedachte zijn, daarom is het verstandig voor je een graf kiest, precies te weten waar het om gaat. Of het algemene graf dan ook onmiddellijk wordt geruimd hangt af van de situatie op dat moment, of er ruimtegebrek is of niet. Soms wacht de begraafplaats tot alle graven op één veld in een keer geruimd kunnen worden. Wel wordt na vijftien jaar de steen weggehaald.

Een particulier graf kan wel worden verlengd. Elk particulier graf heeft één rechthebbende, dat is degene op wiens naam

het graf is uitgegeven. Hij of zij bepaalt wie er in het graf begraven mag worden. Als de graftermijn van een particulier graf bijna verlopen is, krijgt de rechthebbende, mits bekend bij de begraafplaats, vanzelf bericht. Vooral bij oudere graven is de rechthebbende niet altijd bekend: mensen verhuizen en vergeten hun nieuwe adres aan de begraafplaats door te geven. Dan plaatst de Essenhof een bordje op het graf met de tekst **Graf is / komt te vervallen / Belanghebbende kunnen contact opnemen met administratie**. En daaronder het grafnummer en de datum waarop de graftermijn vervalt. Als niemand zich meldt wordt het graf, officieel door het college van B en W, vervallen verklaard, geruimd en beschikbaar gesteld voor heruitgifte.

Particuliere graven worden ook wel eigen graf of familiegraf genoemd. Maar niet door de Wet op de lijkbezorging. “Daarom spreken wij ook van particuliere graven,” vertelt Pauline Harmsen. “Omdat het overeenstemt met het taalgebruik in de Wet op de lijkbezorging. Zo krijg je ook geen misverstanden met betrekking tot de juridische status van het graf. Familiegraf is anno 2017 een wat té beperkte omschrijving. Een rechthebbende van een particulier graf is immers niet verplicht om er familieleden in te begraven. De term eigen graf daarentegen suggereert weer een vorm van eigendom die ook niet klopt. Een graf is immers nooit eigendom van de rechthebbende.”

Zand, wand of kelder

Behalve tussen algemene en particuliere graven kun je ook een onderscheid maken tussen het soort graf. Er zijn zand-, kelder en wandgraven.

Een zandgraf is een graf in de grond. Zand is ongetwijfeld de beste grondsoort voor een begraafplaats, het laat goed zuurstof door wat bevorderlijk is voor de lijkvertering. Helaas besefte men dat in 1829 nog niet goed, begraafplaatsen buiten de stad waren nieuw, en zandgrond is in Dordrecht en omgeving weinig voorhanden. De stad ontstond rond 1120 te midden van veenmoerassen. En veengrond is de slechts mogelijke grondsoort om mensen in te begraven, omdat hierin de vertering juist slecht is. Bij latere uitbreidingen van de begraafplaats is de grond dan ook steeds opgehoogd met zand.

Een keldergraf is een betonnen kelder die in de grond is geplaatst en daarin wordt de kist gezet. De kelder is waterdicht, maar heeft een beluchtingssysteem dat ervoor zorgt dat ook hier volledige lijkvertering plaatsvindt.

Op het oude gedeelte zijn bovengrondse en ondergrondse grafkelders te vinden. Een keldergraf is één graf lang en breed, maar gaat soms wel vier ‘etages’ de grond in (zoals de algemene graven). De begraafplaats spreekt dan van een ‘vier diep’ graf. Een grafkelder is één ruimte van meerdere graven groot, waarin meerdere kisten kunnen worden geplaatst, meestal gaat het om overledenen uit één familie.

Sinds begin 2017 heeft de Essenhof ook wand- of muurgraven, soms ook wel galerijgraf genoemd. Eigenlijk is dit niets anders dan een keldergraf boven de grond, de kist wordt bovengronds horizontaal in een nis geschoven, die wordt afgedekt met een betonnen of stenen plaat. De Essenhof heeft voor een natuurstenen dekplaat gekozen. De wandgraven zijn geplaatst in een aarden wal, achter op de begraafplaats, op de grens tussen het oude en nieuwe gedeelte.

Voor altijd

Algemeen of particulier graf, wie op de Essenhof begraven wordt zal altijd op de Essenhof blijven. Artikel 11 uit de 'Instructie voor den opzigtter van de algemeene begraafplaats voor de gemeente Dordrecht' uit 1869 luidt: *Hij zal zorgvuldig waken, dat nimmer eenige overblijfselen van lijken en kisten uit de graven geroofd of weggenomen worden of op de begraafplaats verstrooid liggen.*

En zo is het nog steeds. De Wet op de lijkbezorging verbiedt dat menselijke resten de begraafplaats verlaten. Als een graf wordt geruimd, verhuizen de overblijfselen naar een van de verzamelgraven op de Essenhof. Om die tienduizenden Dordtenaren aan wie sinds 1829 de laatste eer is bewezen en wier graf inmiddels is geruimd niet te vergeten, is in 2015 een speciale gedenkplaats gecreëerd, met daarop een Herinneringsboom. Een Ginkgo biloba, ook wel Japanse notenboom genoemd, geplaat aan de punt van het Kinderhof. De Ginkgo biloba is een oeroude en ijzersterke boom, een van de oudste bomen ter wereld, die zelfs de atoombom op Hiroshima overleefde, symbool van levensenergie en veerkracht. Bij de Herinneringsboom staat deze tekst van Marieke van Leeuwen:

*In de tuin van leven en dood
de ruimte van zijn en niet zijn
troost deze tempelboom
door allen te eren die deelden
in het geheel van de stad*

